

Tom 8/2018, ss. 7-17
ISSN 2353-1266
e-ISSN 2449-7983
DOI: 10.19251/sej/2018.8(1)
www.sej.pwsplock.pl

Kamila Turewicz

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku

RZECZYWISTOŚĆ – SŁOWO – RZECZYWISTOŚĆ

REALITY – THE WORD – REALITY

Abstrakt

W języku etnicznym jest tylko to, czego doświadcza społeczność żyjąca w konkretnym kontekście społeczno-kulturowym, w którym ten język powstał i funkcjonuje. Stwierdzenie powyższe, nawiązujące do koncepcji Sapira [1921], streszcza sposób myślenia o istocie języka naturalnego, charakterystyczny dla językoznawców kognitywnych ‘zachodniego wybrzeża’, w szczególności Lakoffa [1987], Langackera [2011], Turnera [2014]. Stoi ono w sprzeczności z alternatywnym nurtem badawczym w językoznawstwie, gdzie język jest cały czas postrzegany jako czysto intelektualna zdolność poznawcza, niezależna od doświadczeń somatycznych istoty ludzkiej i kontekstu społeczno-kulturowego, w którym żyje.

W niniejszym artykule zaproponuję intelektualną ‘podróż’ od doświadczenia zmysłowego do przykładów językowego kreowania rzeczywistości, w której ‘słowo’ jawi się przystankiem - łącznikiem między doświadczeniem rzeczywistości i jej kreowaniem.

Abstract

There is nothing in a language that has not been experienced by the speaking community in the specific socio-cultural context in which the language has developed and functions. The statement formulated above, which evokes Sapir's [1921] hypothesis, is representative for the conception of natural language characteristic of ‘western coast’ cognitive linguists, in particular Lakoff [1987], Langacker [2011], Turner [2014]. At the same time it is contradictory to assumptions characteristic of alternative linguistic theories, where language is conceived of as a purely intellectual cognitive capacity, independent of either bodily experience of human beings or socio-cultural contexts they live in.

The present paper is meant as an invitation to join for an intellectual ‘journey’ from bodily experience to language impact on creating reality, with the ‘word’ as a station between the experience and the reality construed due to creative power of language.

Tę ‘podróż’ zaczniemy od rozważań nad doświadczeniem picia kawy, zatrzymamy się na chwilę na przystanku ‘schematy wyobrazeniowe’, a na stacji ‘słowo’ zaprosimy do towarzystwa małeńkie słowo się i jego zagranicznych przyjaciół, angielski morfem (-)self i azerskie wyrażenia zwrotne özü, w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, jak użycie wyrażen zwrotnych może wpływać na kreowanie postaw i podejmowane działania. Kolejnym przystankiem będą słowa, które pojawiły się ‘nie wiadomo skąd’ w języku informatyki: mouse [myszka] i cookies [ciasteczka].

Słowa kluczowe: Schematy wyobrazeniowe, concept, konstruowanie znaczenia - obrazowanie, znaczenie jako impuls do działania.

We will begin the journey at a brief analysis of a cognitive experience of ‘having a cup of coffee’; the next station will be ‘image schemata’, whereas at the following station, ‘the word’ we will invite to join us a tiny Polish word się and its foreign friends: the English morpheme –self and reflexive expressions of Azer özü, to find out how and why these reflexive language expressions can affect the addressee’s behavior. Our subsequent station will be two words : (computer) mouse and cookies, which have entered the language of information technologies in ‘nobody knows why’ fashion.

Keywords: Image schemata, concept, meaning construal, meaning as an ‘instruction to act’.

1. Słowo

słowo

1. «znak językowy mający jakieś znaczenie»
2. «wypowiedź ustna lub pisemna»
3. «obietnica złożona przez kogoś»
4. daw. «czasownik»

[www 1]

Ta skondensowana definicja leksemu *słowo* nie pozostawia wątpliwości, że ‘słowo’ to centralny element w strukturze każdego języka naturalnego. O ile można sobie wyobrazić rozmowę bez zachowania reguł gramatycznych, to rozmowa bez słów – wypowiedzianych albo pokazywanych gestami – jest w zasadzie niemożliwa. To słowo przenosi informację zakodowaną w znaczeniu, które mu się przypisuje. Fascynujące jest w słowie to, że do adresata wypowiedzi, słuchacza, dociera sekwencja fonetyczna, która w istocie wcale nie jest motywowana treścią, którą symbolizuje. Ten związek symboliczny, między treścią a arbitralną formą dźwiękową, jest faktem w takim stopniu oczywistym jak niemal mistycznym. Bo właściwie dlaczego mówię ‘widzę’ w sytuacji kiedy chcę poinformować kogoś, że do mojego mózgu docierają bodźce wzrokowe, dzięki czemu pozyskuję informacje na temat otaczającej mnie rzeczywistości? Co sprawia, że ta osoba tak właśnie pomyśli, kiedy usłyszy *widzę*; a może ‘pomyśli’ nie jest tutaj dobrym słowem, bo kiedy z kimś rozmawiamy, to rozumiemy bez świadomej aktywności umysłowej, bez świadomego rejestrowania każdego słowa, czasami nawet trudno byłoby powtórzyć dosłownie co usłyszeliśmy, a przecież zrozumieliśmy. Ponad to, nasi rozmówcy często wypowiadają słowa tak szybko, że trudno sobie wyobrazić,

abyśmy mieli szansę świadomie zarejestrować każdy dźwięk każdego słowa, a przecież rozumiemy wypowiedź. Dlaczego słowo potrafi rozbawić, zranić, uszczęśliwić, uratować?

Analizy osadzone w teorii aktów mowy [Austin, 1962, Grzegorzczkova, 2010] raczej koncentrują się na poszukiwaniu odpowiedzi, na ile sposobów dane słowo może ‘czynić’, niż na kwestii: co takiego jest w znaczeniu słowa, że wypowiedzenie sekwencji fonetycznej symbolizującej jego treść, ma moc tworzenia rzeczywistości: podejmowane są działania, tworzone są plany, rozpoczynają się wojny i zawierane są ugody? Te pytania, które sformułowałam powyżej, dają podstawę sądzić, że istota słowa, istota tego, jaką informację koduje i skąd się bierze znaczenie / rozumienie znaczenia, pozostaje w dużej mierze jeszcze kwestią nierozstrzygniętą .

Językoznawcy i filozofowie podejmowali wiele różnych prób udzielania odpowiedzi, jak najefektywniej opisać znaczenie słowa: jako zespół cech koniecznych i wystarczających, poprzez wskazanie desygnatów, czy opisowo za pomocą zdań¹. Odnośnie słownikowych definicji znaczenia leksemu *słowo*, warto zauważyć, że bez względu na to jak wyczerpująca jest definicja słownikowa danego słowa / leksemu, nie można mieć gwarancji, że od czasu jej powstania nie wyłoniło się nowe, kolejne znaczenie - użycie, które jest zrozumiałe dla rodzimych użytkowników tego języka, staje się konwencją, chociaż nie ma jeszcze formalnego uznania i opisu.

Kreatywność rodzimych użytkowników języka w zakresie ‘produkcji’ nowych użyć znanego słowa jest procesem naturalnym, ale czy do końca zrozumieliśmy? Przecież zastosowanie słowa *mouse* / *mysz* do nazwania elementu struktury komputera nie było wynikiem jakiejś konferencji naukowej, w czasie której, po dyskusji, arbitralnie uznano, że właśnie *to słowo* będzie używane do nazwania *tego czegoś*. W rzeczywistości, ponad 40 lat temu, Douglas Engelbart wprowadził do systemu komputerowego ruchomy wskaźnik, którego działanie przedstawił w Ośrodku Badawczym Stanford w Menlo Park, California, nazywając to urządzenie *mouse*. Jednocześnie powiedział, że nie wie dlaczego nazwali to ‘a mouse’, dodając, ‘po prostu tak się zaczęło i nigdy tego nie zmieniliśmy’. (“I don’t know why we call it ‘a mouse’. It started the way and we never did change it”)² [www 2].

Na uwagę zasługuje fakt, że pierwsze urządzenie nazwane ‘mouse’ nie przypominało dzisiejszych ‘myszek’, było to pudełko z przyciskami. Brak podobieństwa kształtu między tamtym urządzeniem a małym zwinnym gryzoniem sugeruje, że inspiracją dla użycia słowa *mouse* było coś innego niż wygląd nadajnika tego impulsu. Czy ‘spontaniczne’ nazwanie przez kogoś z zespołu urządzenia ‘myszą’ i przyjęcie tej

¹ Renata Grzegorzczkova [2010] omawia główne koncepcje defilowania znaczenia w rozdziale I.

² “In 1968, Engelbart dazzled the industry at a San Francisco computer conference with the first public demonstration of the mouse and networked computing. His presentation prompted a standing ovation and became known as the “mother of all demos”, as he demonstrated hypertext, shared screen collaboration and video teleconferencing. At the presentation, Engelbart apologised for the choice of name for his most famous invention. He said: “I don’t know why we call it a mouse – sometimes I apologise for it. It started that way and we never did change it”” [www 2]. Przedstawiam obszerniej to najbardziej wiarygodne źródło w związku z istniejącymi alternatywnymi wyjaśnieniami, uzasadniającymi etymologię ‘myszy komputerowej’.

nazwy przez pozostałych było kwestią całkowitego przypadku? Czy może jednak wybór ten jest efektem działania poznawczego, które taką nazwę ‘podpowiedziało’?

W kontekście tego przykładu chciałabym zwrócić uwagę, że słowo to przyjęło się w niektórych językach (rosyjski) w formie rodzimej nazwy tego małego zwierzątka. W azerskim funkcjonuje rosyjska nazwa, co jest uzasadnione tym, że pierwsze pokolenie Azerów cywilizacji internetowej to drugie pokolenie, którego edukacja przebiegała głównie w języku rosyjskim. Obecne pokolenie dwudziestolatków w Azerbejdżanie, urodzonych po odzyskaniu niepodległości, czyli pokolenie najaktywniejszych użytkowników technologii cyfrowych, w dużej części nie mówi po rosyjsku, jest to język nieobowiązkowy w systemie edukacji Republiki Azerbejdżanu. Nasze krótkie badanie pokazało jednak, że młodzież ta przyswoiła sobie rosyjski odpowiednik słowa ‘myszka’, jako nazwę tego urządzenia, bez świadomości ‘żywego’ źródła tego słowa; innymi słowy, dla tej grupy użytkowników technologii cyfrowych rosyjskie słowo мышка oznacza tylko to urządzenie - wskaźnik.³

Podobnie frapująca jest historia słowa *cookies*. CALD [2008, s. 308] definiuje ‘cookies’ jako ‘a sweet biscuit’ (słodkie ciasteczko). W definicji tej trudno znaleźć źródło dla nazwy programu komputerowego, dobrze nam znanego z uporczywego pojawiania się na naszym monitorze informacji z różnych witryn, które odwiedziliśmy robiąc zakupy, rezerwując bilety, sprawdzając znaczenie słów, itd. Przekonanie, że jest powód, dla którego twórca programu, Lou Montulli (1994 – 1997), nazwał ten program tak słodko i determinacja by odkryć ten powód zaprowadziła mnie do przysłowia „That’s the way the cookie crumbles” (tak właśnie się kruszy ciasteczko), które odnosi się do sytuacji, kiedy dzieje się coś nie najbardziej fortunnego, nie można temu zapobiec i trzeba to zaakceptować. Zbieżność między efektem ‘cookies’ na naszym komputerze i sytuacją jakiej dotyczy przytoczone przysłowie jest dość oczywista. Pozostaje jednak pytanie dlaczego właśnie ta rzecz ‘a cookie’ zostało wykorzystane w przysłowiu i tak trafnie zastosowane jako nazwa programu rozsiewającego informacje, które zaśmiejają nam komputer? Dlaczego słowo określające tę rzecz stało się narzędziem kreowania części cyfrowej rzeczywistości? Innymi słowy, czy doświadczenie rzeczywistości pozwoliło stworzyć schemat poznawczy, który stał się elementem struktury semantycznej słowa na tyle aktywnym, że właśnie za pomocą tego znaczenia, słowo tworzy nową rzeczywistość?

Nasze poszukiwania odpowiedzi na pytanie o źródła tej siły sprawczej słowa w języku naturalnym, osadzone w założeniu kognitywisty, że *W języku etnicznym jest tylko to, czego doświadcza społeczność żyjąca w konkretnym kontekście społeczno-kulturowym, w którym ten język powstał i funkcjonuje*, zaprowadziły mnie do koncepcji *schematów wyobrażeniowych* (image schemata), postulowanych w pracach Johnsona, [1987], Langackera [2008; 2009] i Lakoffa [2011], Mandler and Pagan Canovas, [2014].

³ Informacje bezpośrednio uzyskane od rodzimego użytkownika języków azerskiego i rosyjskiego, Tarlana Shahbazova.

2. Schematy wyobrazeniowe

Podążając tropem definicji schematów wyobrazeniowych Langackera, jako „... schematów aktywności mentalnej wyabstrahowanych z codziennego doświadczenia somatycznego, szczególnie zaś z doświadczenia postrzegania wzrokowego, przestrzeni ruchu i siły.” [Langacker, 2009, s. 56] można, a może należy, przyjąć, że te schematyczne pojęcia – koncepty powstają w procesie akulturacji, kiedy dziecko jest uczestnikiem i świadkiem konkretnych zachowań / doświadczeń fizycznych i kulturowych [Tomasello, 2005].

Przykłady doświadczeń fizycznych, które mogą być źródłem schematów wyobrazeniowych, to:

- I. podnoszenie (się) – doświadczenie ruchu w górę: pozycja pionowa uczy dziecko dwóch perspektyw oglądu świata; w terminologii schematów wyobrazeniowych, dziecko poznaje wartości perspektywy **góra** i **dół** takie jak ‘góra’: więcej (widzę), lepiej bo cieplej / bo przytulenie /, bo posiłek, etc., i ‘dół’: mniej (widzę), chłodniej, spokój, ciszej, etc.;
- II. przemieszczenie się do jakiegoś celu (podbieganie do rodzica) – doświadczenie ruchu po wyznaczonej trajektorii; w terminologii schematów wyobrazeniowych, dziecko uczy się wyznaczania (optymalnej) ścieżki łączącej początek drogi z jej punktem docelowym, czyli schematu poznawczego źródło – ścieżka – cel;
- III. posługiwanie się kubkiem pozwala poznać właściwości pojemnika: jego konstrukcję – wewnątrz / na zewnątrz, zawieranie czegoś wewnątrz, opróżnianie przez odwrócenie ‘góra-dół’, przedmiotowości / bierności pojemnika wobec tego, co się z nim dzieje, itd.; w terminologii schematów wyobrazeniowych dziecko uczy się schematu poznawczego **pojemnika** z jego wszystkimi właściwościami;
- IV. doświadczenie ‘centrum uwagi’ to być może jedno z najwcześniejszych doświadczeń fizycznych, kiedy wszyscy podchodzą do niemowlęcia, dziecka, zagadują, pragną zwrócić jego uwagę; w terminologii schematów wyobrazeniowych dziecko uczy się schematu poznawczego **centrum-peryferia** z właściwościami centrum – ‘najważniejsze miejsce’;
- V. doświadczenie pokonywania barier poprzez zastosowanie siły: uczy dziecko zależności między poziomem wysiłku koniecznego dla osiągnięcia celu poprzez usuwanie bariery -- podnoszenie, przesuwanie przyciąganie zabawek i innych przedmiotów; w terminologii schematów wyobrazeniowych dziecko uczy się zależności między oddziaływaniem siłą na istniejące bariery, którą koduje schemat poznawczy **siła - bariera**;
- VI. doświadczenie upuszczania przedmiotów uczy dziecko efektu grawitacji – ruchu opadania; w terminologii schematów wyobrazeniowych można tutaj mówić o powstawaniu kilku schematów poznawczych: **uwolnienie – umożliwienie, utrata kontroli** (powiedzenie o ‘wypuszczeniu czegoś z ręki’), **nieuniknioność ruchu w dół / spadania**;

VII. doświadczenie upuszczania przedmiotów kruchych: szkła, wafelków, uczy dziecko, że **całość** może zamienić się w **rozproszone części**, co w terminologii schematów wyobrażeniowych można zdefiniować jako schemat poznawczy **niekontrolowanego rozproszenia**, z jego szczególnymi właściwościami: nieuniknioność i nieodwracalność rozproszenia.

Dziecko, podejmując te działania i uczestnicząc w różnych zachowaniach kulturowych, uczy się świata, poznaje relacje wokół siebie, i kroczy drogą kodowania schematów zachowań poznawczych oraz budowania z nich coraz to bardziej złożonych konfiguracji, powiązanych schematów poznawczych, które 'kierują aktywnie' coraz bardziej złożonymi doświadczeniami / działaniami / interakcjami z rzeczywistością, takimi, jak, np.: picie kawy / herbaty.

Przeanalizujmy aktywność picia kawy/herbaty pod względem schematów wyobrażeniowych / poznawczych organizujących to działanie [Turewicz, 2016]. Najprostszymi opis tego działania podejmowanego po postawieniu kubka/fliżanki w pobliżu (za sięgu ręki) to:

sięgamy po kubek – podnosimy kubek do ust – przechylamy i bierzemy łyk płynu – odstawiamy;

Aby wypić kawę / herbatę takie działanie podejmujemy kilkakrotnie. Przyjmijmy, że wszystkie elementy tego działania są 'sterowane' schematami poznawczymi. Właściwiej rzecz ujmując, wykonanie takiego działania wymaga aktywacji całej konfiguracji schematów wyobrażeniowych omówionych powyżej: źródło - **ścieżka** - **cel** 'sięganie po kubek', góra - dół, 'podnoszenie do góry', **siła** - **bariera**, 'przyłożenie odpowiedniej siły, by pokonać ciężar kubka/pojemnika', **pojemnik** / **manipulowanie pojemnikiem**, 'kubek / przechylanie kubka', **pusty** - **pełny**, 'stopniowo zmniejszająca się ilość masy w pojemniku / kubku i przybywająca ilość masy w pojemniku - ludzkim ciele', **masa**, 'kawa / płyn'. W istocie, schematy te tworzą konfigurację, w której najbardziej widoczne działania to ruch ramienia w kierunku kubka i ruch ramienia z kubkiem w kierunku warg. Pomijając mniej wyraziste elementy konfiguracji, można przedstawić działanie polegające na picu kawy, jako organizowane głównie przez zwrotną organizację schematów **źródło – ścieżka - cel**.

Dokładniej rzecz ujmując, źródłem dla ruchu w kierunku kubka jest ciało ludzkie, również jako źródło energii, źródło₁, pierwszym celem jest pozycja kubka **cel**₁, ruch ramienia od źródło₁ do **cel**₁ to ścieżka₁. Drugi etap działania zaczyna się w miejscu, które wyznacza początek ruchu w kierunku warg, czyli pozycji kubka oznaczonej jako **cel**₂; krótko mówiąc **cel**₁ = źródło₂. Celem tego ruchu są wargi (jako część ciała pojemnika) -- **cel**₂; trajektoria łącząca źródło₂ z **cel**₂ to ścieżka₂.

Na pierwszy rzut oka, przedstawienie graficzne tej konfiguracji mogłoby wskazywać na prostą odwrotność zachodzącą między źródło₁- ścieżka₁ - **cel**₁ a źródło₂-ścieżka₂ -**cel**₂. Byłoby to jednak zbyt daleko idące uproszczenie. W istocie, integralnym elementem tego schematu jest przepływ energii niezbędnej dla uruchomienia

mięśni – energii, którą wydatkuje źródło₁, i którą przyjmuje / zyskuje cel₂ w wyniku przepływu masy – kawy/ herbaty z wnętrza pojemnika -- kubka do wnętrza pojemnika, jakim jest ciało ludzkie. Innymi słowy, właściwsze jest zapisanie tej konfiguracji schematów poznawczych poniższą formułą, która pokazuje, że cel₂ to wzbogacone źródło₁:

$$\text{źródło}_1 - \text{ścieżka} - \text{cel}_1 // (\text{cel}_1 = \text{źródło}_1) - \text{ścieżka} - (\text{cel}_2 = \text{źródło}_1 +)$$

Zaproponowany zapis ujmuje istotę schematu **zwrotność**, którą jest nie tylko ruch zwrotny, ale przede wszystkim efekt przepływu energii na drodze źródło₁ → cel₁, - źródło₂ → cel₂/źródło₁₊. W analizowanym działaniu poznawczym, w pierwszej fazie działania źródło₁ wysłała energię potrzebną do wykonania ruchu ramienia w kierunku celu₁ (energia potrzebna do uruchomienia **siły** w celu pokonania **bariery**), którym jest filiżanka z kawą, (**pojemnik** z zawartością **masy**), a w fazie drugiej działanie to składa się z ruchu powrotnego od celu₁, który stał się źródłem₂, do celu₂ *korelującego* ze źródłem₁ i przepływu masy z pojemnika -- filiżanki do pojemnika – ciała ludzkiego (**źródło**). W takiej konfiguracji schematów wyobrażeniowych cel₂ to źródło₁ wzbogacone częścią masy ze źródła₂, tzn., łykiem kawy z filiżanki, co zaznaczyliśmy jako **źródło**₁₊. Formułę powyższą można odczytać następująco: realizacja schematu **zwrotność** powoduje ubywanie **masy** w pojemniku stanowiącym cel₁ i źródło₂ i proporcjonalne przybywanie **masy** w pojemniku stanowiącym cel₂ i źródło₁₊.

Przyjmujemy, że tego typu sieć powiązanych na różne sposoby schematów działań poznawczych – schematów wyobrażeniowych – to fundament struktury pojęciowej, z której wyrasta struktura (semantyczna) języka. W istocie, w efekcie doświadczania rzeczywistości obiektywnej, powstaje mentalny obraz rzeczywistości subiektywnej, którego fundament stanowi dynamiczna sieć powiązanych schematów poznawczych, a który sam w sobie jest bazą pojęciową dla struktury semantycznej języka. Pozostaje tylko sprawdzić czy rzeczywiście istnieje związek między somatycznym doświadczeniem rzeczywistości, reprezentowanym w schematach wyobrażeniowych a znaczeniem słów, poprzez które możemy kreować rzeczywistość.

3. Schematy wyobrażeniowe a semantyka

3.1. Zwrotność : *się*, *-self*, *özu*

Też, że doświadczenie somatyczne jest fundamentem dla konstruowania znaczenia w języku naturalnym można obronić, o ile odnajdziemy przykłady językowe, których struktura semantyczna organizowana jest przez schematy poznawcze, które kodują odpowiedni typ doświadczenia somatycznego. Konfiguracja schematów wyobrażeniowych organizujących picie kawy tworzy złożony schemat poznawczy **zwrotność**. Wyrażenie, które klasyfikowane jest jako wyrażające zwrotność w języku polskim to *się*. *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*⁴ definiuje *się* następująco: "Zaimek *się* 1. tworzy stronę zwrotną **czasowników wskazując, że sprawca tej czynności jest**

⁴ W. Doroszewski (red.), *Słownik poprawnej polszczyzny PWN* [The dictionary of correct Polish PWN], Warszawa 1981, p. 686.

jednocześnie jej odbiorcą”. *Słownik ojczyzny polszczyzny* Jana Miodka⁵ przedstawia bardzo skromną definicję *się*: “Zaimek zwrotny używany zwykle przy czasownikach, będący wykładnikiem tzw. strony zwrotnej.” Chociaż żadna z tych definicji nie mówi o znaczeniu słowa *się*, to w definicji słownika Doroszewskiego znajdujemy treść, która, de facto, koresponduje z konfiguracją schematów poznawczych organizujących picie kawy, postulowaną powyżej.

Podążając tym tokiem rozumowania, przyjmuję hipotezę, że istotą treści słowa *się*, które klasyfikowane jest jako zaimek zwrotny, jest schemat wyobrazeniowy / poznawczy **zwrotność**. W konsekwencji, zasadnym wydaje się przyjęcie tezy, że konkretne doświadczenie somatyczne, zakodowane w schemacie wyobrazeniowym **zwrotność**, jest treścią tego słowa i **nadaje mu siłę wpływania na rzeczywistość poprzez inspirowanie do zachowań, które mają na celu wprowadzenie zmiany w odniesieniu do tego kogoś, kto podejmie działanie**. Przykładowo, wypowiadając sekwencję fonetyczną *uśmiechnij się* zachęcamy do wykonania gestu, który wzbogaci tego, kto to wykona, tzn., uśmiechnie się, ponieważ usłyszenie tej sekwencji fonetycznej uaktywni schemat poznawczy **zwrotność** w strukturze pojęciowej odbiorcy / adresata komunikatu. Mówiąc ‘przypatrz się’ / ‘napatrz się’ inspirujemy wykonawcę do działań, które mają na celu wzbogacić jego świadomość, wiedzę, etc. Szansą na to, że adresat podejmie takie działanie jest to, że sekwencja fonetyczna symbolizująca *się* uaktywni w jego strukturze pojęciowej schemat poznawczy **zwrotność**, który da impuls do sugerowanego działania. Ciekawym przykładem jest wyrażenie *kłócić się*. Trudno w tym przypadku wskazać, co zyskuje osoba, która podejmuje kłótnię. Nie zmienia to faktu, że wyrażenie to wskazuje na celowe podjęcie działania – zaczepki słownej – w celu uzyskania reakcji: więcej informacji, przyznania racji, wyznania prawdy, itd.

Odpowiednikiem polskiego *się* w języku angielskim jest morfem *-self*, który służy do tworzenia zaimków zwrotnych: *myself, yourself, him/her/itself*. Nie dotarłam do źródła bibliograficznego, które zawierałoby definicję znaczenia tej końcówki derywacyjnej. W oparciu o definicje funkcji syntaktycznej, które, podobnie jak w przypadku polskiego *się*, wskazują na tożsamość podmiotu i dopełnienia w zdaniach z zaimkiem zwrotnym *-self*, przyjmuję, że schemat poznawczy **zwrotność** jest istotą treści, którą wnosi *-self* do struktury semantycznej zaimków zwrotnych wymienionych powyżej.

Schemat poznawczy **zwrotność** figuruje również w azerskich odpowiednikach zaimków zwrotnych: (mən) özüm- ‘ja sam sobie’, (sən) özün – ty sam sobie, (o) özü- on, ona sam sobie, (biz) özümüz –my sami sobie, (siz) özünü- wy sami sobie, (onlar) özləri -oni sami sobie, których życie ilustrują poniższe przykłady⁶:

1. Mən bu evi özüm üçüntikmişəm – ja sam sobie dom zbudowałem.
2. Bu yeməyi özüm üçün sifariş vermişəm – to jedzenie sam sobie zamówiłem.
3. Mən bu güllü özüm üçün dərmışəm – ja ten kwiatek sam dla siebie zerwałem.
4. Mən bu güllü onun üçün dərmışəm – ja ten kwiatek dla niej zerwałem.

⁵ J. Miodek, *Słownik ojczyzny polszczyzny* [The dictionary of Polish as a Home Country], Wrocław 2002, p. 616.

⁶ Informacja bezpośrednia od Tarlana Shahbazova

5. Onlar özləri gələcəklər – Oni sami przyjadą (sami sobie zorganizują i wykonają przyjazd).

Jak ilustrują to przykłady, każdemu zaimkowi osobowemu przypisana jest inna forma zaimka zwrotnego, tak, że wypowiedzenie samego zaimka zwrotnego jednoznacznie wskazuje na tego, kto jest / ma być **wykonawcą i beneficjentem**. Zaimki zwrotne w języku azerskim, w przypadku czasowników nieprzechodnich wskazują na osobę wykonującą czynność jako na jedynego wykonawcę: *Onlar özləri gələcəklər* ‘oni sami zorganizowali ten przyjazd’. W przypadku tego zdania szczególnie zaznacza się sprawcza siła słowa zawierającego w swoim znaczeniu schemat poznawczy **zwrotność**, gdyż wypowiedzenie odpowiedniego zaimka jednoznacznie wskazuje na to, że tylko adresat może / musi wykonać daną czynność, by mógł skorzystać z jej efektów.

3.2. Myszy i ciasteczka

Przedstawione powyżej przykłady zaimków zwrotnych / słów z języka polskiego, angielskiego i azerskiego ilustrują związek między działaniem poznawczym, zorganizowanym przez schemat wyobrażeniowy / poznawczy **zwrotność** i strukturą semantyczną słów, które zawierają ten schemat. Przyjmujemy, że związek ten jest źródłem siły sprawczej takich wyrażen, w takim sensie, że symbolizująca je sekwencja fonetyczna uaktywnia u odbiorcy odnośny schemat poznawczy, który stanowi impuls do działania. Kolejne pytania, na które spróbujemy odpowiedzieć dotyczą ewentualnego związku między schematami znaczeniowymi / wyobrażeniowymi a kreatywnością rodzimych użytkowników języka angielskiego, której przykładami są słowa *mouse* i *cookies*.

Choć związek między żywą myszką a urządzeniem komputerowym jest mało oczywisty, mają one wspólny element: jest to ruch w przestrzeni. Kto kiedykolwiek widział uciekającą mysz, wie, że jest to szybki ruch po prostej od punktu do punktu. Taki właśnie ruch na ekranie komputera wykonywał wskaźnik, który wymyślił Douglas Engelbart i jego zespół. Jest wielce prawdopodobne, że ten ruch na ekranie komputera uaktywnił schemat - konfigurację schematów poznawczych **szybki ruch, źródło –ścieżka – cel**, czyli schemat ruchu stworzenia zwanego ‘myszą’. To skojarzenie, pozostające w sferze operacji przed-intelektualnych / nieuświadomionych mogło współkreować nową rzeczywistość, dzięki aktywności schematów wyobrażeniowych wspólnych dla doświadczenia, którego byli świadkiem twórcy **myszy komputerowej** i obecnością schematu tego doświadczenia w strukturze semantycznej słowa *mysz*.

Na zakończenie tej podróży wróćmy do ciasteczek. Gdyby nie przysłowie cytowane powyżej „That’s the way the cookie crumbles” (tak właśnie się kruszy ciasteczko), trudno byłoby odkryć schemat wyobrażeniowy / poznawczy, jaki uzasadnia użycie słowa *cookies* do nazwania programu komputerowego, którego nie chcemy, ale nie jesteśmy w stanie uniknąć, na szczęście, możemy go sprzątnąć. Przysłowie to zwróciło naszą uwagę na szczególną cechę ‘cookies’: przy ugryzieniu ‘a cookie’ nie jesteśmy w stanie zapobiec kruszeniu się i rozsypywaniu okruchów wokół. Nie jest to przyjemne, ale godzimy się na tę niedogodność, bo jedzenie tych ciasteczek sprawia nam przyjemność / coś zyskujemy. Dokładnie tak, jak w przypadku tego programu kom-

puterowego. Wszyscy doświadczamy ‘cookies’, ale godzimy się na to, bo nie jesteśmy w stanie tego uniknąć. Zjadaniu ‘cookies’ towarzyszy doświadczenie zjawiska niekontrolowanego rozproszenia, i to doświadczenie może przywołać schemat poznawczy, który powstał jako reprezentacja przypadków rozbijania się kruchych przedmiotów. W ten sposób, pomysł programu, który w sposób nieunikniony rozprasza się w sieci i naszym komputerze, powielił schemat poznawczy, który uaktywniają nasze doświadczenia przy spożywaniu ‘cookies’. Inaczej rzecz ujmując, schemat poznawczy kodujący doświadczenie **niekontrolowanego i nieuniknionego rozproszenia**, połączył rzeczywistość jedzenia kruchych ciasteczek z rzeczywistością korzystania z witryn internetowych i współ-wykreował element rzeczywistości technologii cyfrowych – program komputerowy ‘cookies’.

4. Podsumowanie

Postulowane w tym artykule analizy, mogą być postrzegane przez większość językoznawców jako swego rodzaju ‘szarlataneria’. Trudno odeprzeć taki zarzut, a jednak uznałam, że przedstawione argumenty za związkiem między schematami wyobrażeniowymi a sprawczą rolą słowa mogą na tyle inspirować, że badacze języka podejmą dalsze badania w tym zakresie. Jakkolwiek spekulatywne mogą brzmieć przedstawione w artykule argumenty i próby uzasadnienia związku między doświadczeniem somatycznym i zachowaniami językowymi, dopóki nie zostaną sformułowane jednoznaczne kontrargumenty, rozważania w zakresie wpływu znaczenia słowa na kreowanie rzeczywistości, nie tylko mają naukowy sens, ale też wskazują na potrzebę głębszego i integralnego spojrzenia na związki / zależności między doświadczaniem rzeczywistości i jej kreowaniem poprzez język.

Bibliografia

- Austin John Langshaw. 1962. *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.
- Cambridge Advanced Learners Dictionary*. 2008. Cambridge University Press.
- Doroszewski Witold. (red.) 1981. *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Grzegorzczkova Renata. 2010. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Johnson Mark. 1987. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination and Reason*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff George. 2011. *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne. Co kategorie mówią nam o umyśle*. Kraków: Universitas.
- Langacker Ronald, W. 2009. *Gramatyka Kognitywna. Wprowadzenie*. Kraków: Universitas.
- Langacker Ronald, W. 2008. *Cognitive Grammar: a Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

-
- Langacker Ronald, W. 2011. Culture, Cognition, and Lexical Meaning. W *Cognitive Methodologies for Culture Language Interface*, red. Kamila Turewicz. Łódź: Wydawnictwo AHE.
- Mandler Jean M. and Cánovas Cristóbal Pagán C. 2014. "On Defining Image Schemas", *Language and Cognition* 6 (4).
- Miodek Jan. 2002. *Słownik ojczystny polszczyzny*. Wrocław: EUROPA.
- Sapir Edward. 1921, *Language*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Tomasello Michael. 2005. *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Cambridge (Mass), London: Harvard University Press.
- Turewicz Kamila. (red.) 2011. *Cognitive Methodologies for Culture Language Interface*. Łódź: Wydawnictwo AHE.
- Turewicz Kamila. 2016. "Hunting for a missing link: Between cognitive framework and classroom practices". *Językoznawstwo* 10: 13-26.
- Turner Mark. 2014. *The Origin of Ideas*. Oxford: Oxford University Press.
- [www 1] <https://sjp.pwn.pl/szukaj/s%C5%82owo.html>
- [www 2] <https://www.telegraph.co.uk/technology/news/10158877/Doug-Engelbart-inventor-of-the-computer-mouse-dies-at-88.html>